

A BASZK NYELV ISMERTETÉSE.

---

§. 1. Bevezetés.

A nyelvtudomány fontosságáról már oly sokan, és oly kimerítő érvekkel írtak, miszerint azt még megvitatni akarni felesleges szópazarlás volna; mert már nem csak elismert axiomakért van elfogadva, hogy az, a ki az emberiség és mivelődésének történetét megírni akarja, kénytelen a nyelvtudományt is segédül venni, és hol a népek származásáról vagy családosisításáról van szó, a physiologiai és néperkölsi jelleg számbavétele mellett leginkább a nyelvtudomány adatai dönthetnek, ezek adván egyedül még felvilágosítást az ősrégiség ama rejtélyes koráról, midőn még a történelem mélyen hallgat. — Ezen adatok után határozhatjuk meg, vajjon egy bizonyos korban, mely kisiklik a történész kezei közül, milyen volt ama nép miveltségi állapota, pusztán családi törzsfői nomád szervezetben élt-e, pásztor volt-e kiváltképen vagy értette-e már a földmivelés elemeit, voltak-e némi műeszközei, és fogalmai a jogról, igazságról, milyenek voltak családi és társadalmi viszonyai?

Hogy mennyire kell a történésznek számba venni a nyelvtudomány adatait is, szabad legyen egy pár példával megvilágosítani. A Góthokat, kik a római birodalmat meghódíták, az egykoruak Getáknak, Thrák származásuaknak, sőt mert az egykori Scythia téreiről jöttek, Scytháknak is mondták, és a történelem talán mai napig kétségben volna fajbeliségökről, ha fen nem marad vala Ulfilas bibliafordítása; ebből tudjuk, hogy a germán törzshez tartoztak. Hát a magyar nemzetet nem származtatták-e történetbuváraink, hol a perzsáktól, hol a syroktól, phoeniciaiaktól, vagy mongoloktól, sokan már csak azért is, hogy az általok gyűlölt, mert félremagya-

rázott finnismust megczáfolják, míg a magyar egybe hasonlító nyelvtudomány és főképp annak alkotója — így nevezem joggal Hunfalvy Pált, mert a kezdeményezés és megvitatás elsőségének érdeme kétségkívül őt illeti — a történetbuvárt útba nem igazítá, kimutatván, miszerint a magyar nyelv csakugyan legközelebbi rokona mind a finn, mind a török nyelvnek, és hogy valamint a magyar nyelv az említettek közt a középső helyet foglalja el, ép úgy kellett egy kornak is lenni, midőn e rokon fajú népek oly rendben, mint nyelveik, területileg is érintkezésben, szomszédságban éltek; mert csak innen magyarázható ama tünemény, hogy a magyar nyelvben, annak az altáji családban való önállósága mellett, azaz oly tulajdonai mellett, melyek egyedüli sajátjai és saját fajbeliségét meghatározzák, részint szótarilag, részint nyelvtanilag oly tulajdonságai is vannak, melyek hol a török-tatár, hol a finn nyelvekkel, hol mind a két fajbeliekkel közösek. Nem lehet tehát a történetbúvárnak többé a magyar nemzet eredetét az árja vagy sémi népek közt keresni, hanem csak ott, hol például Herodot, Strabo, Tacitus vagy más írónál az altáji fajbeliséget felismerjük, vagy a hol egyenesen finn vagy turk népekről van szó. És itt sokszor egyetlen szó helyesen értelmezve képes a történelemre világot deríteni.

Hogy maga a nyelv egy tekintélyes darab őstörténelmet foglal magában, erről a nyelvtudósok közt szinte nincs kétség. Hasztalan beszélnek például némely magyarfaló szomszédaink a beköltözött magyar nemzet barbárságáról, megtagadva tőle minden kulturai alapot, hasztalan törekednek rágalmaikkal őseinket még a vadállatok színvonalán alul állítani oda; maga ama logicialag szabályszerű nyelv, és abban örökségül átvett jogi eszmék ős kifejezései megczáfolják őket. „A legrégebbi hagyományokból és nyelvemlékekből ismerjük — mondja Erdélyi ¹⁾ — a *szér, bírság, fez* ²⁾, *jorgat* szavainkat, míg másfelől az élet is megörzvé a maga örökét a *törvény, igaz (jog), ítélet, bíró* stb. régi használatával.“ Valóban e szavak nem születhettek, mert nem leltek volna alkalmazást „bárdolatlan nomád hordánál“, mint Schlötzer őseinket nevezni méltóz-

¹⁾ Erdély János: A bölcsészet Magyarországon. Budapesti Szemle 1865. X. füzet.

²⁾ E szót Erdélyi János a *fizet* gyökének tartja „zsold“ értelemben u. o. Lásd azonban, a mit az ellen Hunfalvy mond a Nyelvtud. Közlem. IV, 443. stb. II.

tatott, sőt inkább rendezett társadalomra mutatnak. És ha hozzá veszzük a spiritualismus legegyszerűbb szavait, mint: *lélek, hit, értelem, isten, ész, eskü, méltó* stb., melyeknek öröklött birtoka kétségbevonhatlan, ezek honalkotó őseink műveltségének elég kedvező képét adják. Még más szavaink is vannak, melyek egy részt östörténelmet beszélnek el, nemzetünk ősi műveltségi állapotát festik le előttünk. Ha a családtagok szeretetéről tanúskodnak „az édes atyám, édes anyám, édes testvérem“, ellentéve a „mostoha“ szónak, szép atyám, szép anyám-féle kifejezések, a *hölgy* szó, melynek nő és hermelin értelme van, jelenti, hogy mind kettő Hunfalvy úr szerint becses ragadmány tárgya lehetett; a leány *eladó* volt, leendő férje a *vevő* = *vő*, az egybekeltek *megházasodtak*, — házat, családot alapítottak, és nőből lett *feleség*, férjével egyenjogú, nem pedig rabnő, mint a keletieknél.

Az árja vagy indoeurópai népcsaládról kétségtelen nyelvhasználati adatok után bebizonyítja a nyelvtudomány, hogy ősi osztatlan állapotában nem foglalkozott rendszeresen a földműveléssel, hanem pásztor-nomád volt; mert míg a termények legtöbb és a földművelési eszközök nevei áganként különböznek, a házi állatok nevei az egész családban ugyanazok. Mommsen római történetében kimutatja ¹⁾, hogy a görög-itáliai népek együtt tanulták a földművelést, mert erre vonatkozó műszavaik ugyanazok, de a többi árja nyelvektől különböznek, míg a rómaiak hajózási műszavaikból az is kitűnik, hogy a hajózás mesterségét a műszavakkal együtt a görögöktől kölcsönözték, és csak saját nyelvökhöz idomították.

De más részről arra is hozhat föl a történelem példát, hogy vannak esetek, midőn maga a nyelv nem világosítja föl a történelmet valamely bizonyos nép származása felől. St. Domingo néger lakosai a francia nyelvet beszélik. Tegyük föl, századok múlva elfeledné a történet megemléteni, hogy a négerek Afrika különféle vidékeiről, mint rabszolgák hurczoltattak az új világrészbe, ugyan jól járna azon nyelvész, ki beszédjük után itélve őket francia származásuaknak mondaná, tudja a jó Isten, miféle hypothesis gondolván ki a vérkeverék, éghajlat és társadalmi viszonyok befolyásáról? Azért bátorzkodtam fentebb említeni, hogy midőn a történész valamely nép származását és rokonítását akarja megfejteni, a nyelv mel-

¹⁾ Mommsen Theodor; Römische Geschichte I. k. 16. s. köv. 11.

lett szükséges, hogy tekintettel legyen még physiologiai és erkölcsi jellegére is. És, mert a magyar nemzet külső jellegét, erkölceit, szokásait, hadakozási módját annyira elütőnek találták a történészek attól, a mit a finnekről Tacitus mond, ha csakugyan őket akarja jellemezni, vagy a mit újabbkori ethnographusok írnak, sokan és ezek közt Cassel is ¹⁾ a magyar nemzetet két külön nép vegyületének mondják, miszerint a török faju hódítók meghódított finn alattvalóik nyelvét vették volna föl. Cassel is úgy magyarázza Bibor Koszta császár ismeretes szavait a magyar és kazar nyelv kölcsönös használatáról, miután a kazar származású kabarokban finn nyelvű népet hisz, és ezt azért különösen, mert a magyar és finn physiologiai és erkölcsi jellegét összegeyzethetőnek nem tartja. A magyar nyelvnek a finnel való rokonságát kétségbe vonván, az abban el nem vitéhető finn jelenségeket másképp megfejtteni nem tudja vagy nem akarja.

§. 2.

A nyelvtudomány kétségtelen tanúsága szerint ama három nyelvcsaládnak, melynek ágai Elő-Ázsiát egészen, s Európát nagyobb részben lakják, ős hazája csakugyan Elő-Ázsiában keresendő, — talán Kasmir gyönyörű völgyeiben volt az emberiség eme részének paradicsomi bölcsője. Innen ágazhattak el a különböző néprajok a szélrózsa minden irányában, és hihetőleg különböző időben. Az ékíratok világánál kiderült, a mint azt Herodotus angol magyarázóí kifejtik ²⁾, hogy az altáji faj nem csak régibb volt az áriáknál, hanem a mivelődés első csiráit ez fejtette ki, és az ékírás föltalálása is neki tulajdonítandó; de számitlag csekélyebb lévén, midőn az áriák terjeszkedni kezdetek, ellenökben mindig több és több tért veszített, sőt az Elő-Ázsia feletti uralom hosszú időkre ezekre szállott.

Az áriák ezen terjeszkedése csak az Atlanti Oczeánnál állapodott meg, hol előcsapataik, a kelt törzsek ütöttek tanyát ³⁾. Hogy

¹⁾ Cassel: Magyarische Alterthümer 150—174. l. Csakhogy Cassel még továbbá azon hibába is esik, hogy a nyelvünkben létező és nagyobb részt kölcsönzött ária szóanyagból indulva ki, a magyar nemzetet indogermán származásának mondja.

²⁾ Csengery Antal: Nyugat-Ázsia ős történetei az ékíratok világánál. Budapesti Szemle 1858. III. k. 323. l.

³⁾ A keltok eredetéről és rokonításáról még századunk elején kételyek le-

mikor történt ez, az a történelem talánya, melyre nem tud világot vetni, és csak a görög népnek voltak némi homályos hagyományai róla. Annyi azonban tény, hogy midőn a történelmi öntudat csak derengeni kezdett, már az árja néptörzseket oly rendben látjuk letelepedve, a mint azok mai napig vannak Európában, csakhogy a tiszta keltek világrészünk legszélső nyugati szögleteibe szorítvák, míg hajdan kelet felé a Dunáig és Ádriáig voltak elterjedve.

Miután azonban e vándorlást némi homályos hagyományok nyomán Kr. e. körülbelül a 2000-ik évre tehetjük, önkénytelenül az a kérdés támad, voltak-e és kik azelőtt Európa lakosai?

És e kérdésre bár határozottan nem felelhetünk, mégis vannak körülmények, hagyományok, melyek arra felelni látszanak. A görög nép midőn ama hazába vándorolt, melyet nevének és mivelődésének fényével dicsővé tőn, már mindenütt ős lakókra talált, kiktől hosszab küzdelmek következtében foglalhata csak tért. Ilyenek, hogy a pelasgokat ne említsük, kik hihetőleg csak a görögök ősei és nem külön nép voltak, a lelegek, kaukónok, károk, kuretek, thrákok stb. Itáliában az itáliai fajtól szinte megkülönböztetik a japód, sikhán, morgét és messápi stb. törzseket. Vajjon mindezek különálló nyelvfajt, úgynevezett autochthon benszülött ős népeket képeztek-e, egy korábbi glottologiai korszak szülötteit, vagy csak az áryák előretolt hullámai voltak-e? már most a hagyományok homálya, tudósításaink gyér volta, valamint frott emlékek hiánya miatt meg nem határozhatjuk. De két más pontja van mégis e világrésznek, hol az árja vándorlás előtti korszak lakosai fentarták ősi nemzetiségöket, megfogyva és megtörve bár, de élnek, mint élő rejtvényei a történelem- és nyelvtudománynak, mely őket az ismert nyelvcsaládok közé osztályozni nem tudván, bámulattal szemléli bennök egy történelem előtti, és egy korábbi glottologiai korszak szülötteit; értem az ókori iberek maradványait, a baszkokat, a pyrenei hegyek két oldalán és a Kaukaszus leszgh, mizdseg, cserkesz, szuán és abasz

---

hettek: Adlung, Murray az árja családhoz sorozták, Schlegel Fridrik, Malte-Brun, Pinkerton — ez utóbbi még 1828-ban kiadott értekezésében, tagadták ezt, míg Prichard J. C. „*The eastern origin of the celtic nations*“ című munkájában kiadva Latham-tól 1857. Londonban) és egybehasonlítva a kelt nyelvet a szanszkrit-, görög-, latin-és némettel, diadalmasan be nem bizonyítja. Latham adott hozzá fontos és bő magyarázatot. 42. l.

törzsű lakóit, mert az örmény-georgiaiakat és oszéteket az árja fajhoz számítja a nyelvtudomány.

Azonban itt egy kérdést kell fölvetni, mely skandináv nyelvészekről származván, Rask által fejtetett ki és terjesztetett, és a németeknél kelendőségnek is örvend, és ez az úgynevezett finn hypothesis, melyet Latham Prichard fenidézett művének kiadója is fejteget ugyan, de függőben hagy ¹⁾. E szerint, ha az árjak keletről jöttek, és ez az, a miben kételkedik Latham, midőn ők még Indus, Tigris és Eufrates partjain voltak, más fajnak kellett laknia a Rajna, Duna, Rhone, sőt talán a Themze partjain is. A finn hypothesis szerint, ha e térségek nem voltak lakatlanok, ezen ős lakók a finn családhoz tartoztak, legalább szorosabb nyelvviszonyban voltak ahhoz és egymás közt, mint az árja vagy más nyelvcsaládhoz. És ez a kérdés veleje, melynél egy kissé meg kell állapodnunk.

Mint említém az őskor népei közül csak a baszkok, a Kaukaszus lakói, és az albánok maradtak fen, de ez utóbbiakat a nyelvészek, nyelvök alaposabb vizsgálata után, az árjakhoz számítják. A Kaukaszus nyelvei a nyelvtudomány előtt még meglehetősen terra incognita, Klaproth Gyula ²⁾ kísérletei után e tekintetben nagyon kevés történt. Pedig az ő kísérletei is igen gyarlók, de nem is lehetett neki annyi nyelvanyagot oly rövid idő alatt alaposan földolgozni. Annál sajnálatosabb, hogy kísérleteire oly merész következtetéseket épít, melyeket nyelvtudományából levonni képes nem lehetett. Így például azért, mivel némi csűrös csavarás után az orosz krónikákból ismeretes néhány palócz, kún vezérnevet a cserkeszeknél részint családnevekben, részint a nyelvben megtalálhatni gondolja, hajlandó a palóczokat cserkeszeknek tartani ³⁾, megfeledezvén azon viszonyról, melyben e palócz vezérnevek a magyar nyelvhez állhatnak, mint Oroszopa, Szokol, Sarukán stb., megfeledezvén arról, hogy a palócz nemzet egy része mai napig hazánkban köztünk saját magyar szójárását használja, és hogy az orosz-palócz kérdést egy tekintet nélkül a magyarországi palóczokra megfejtteni nem lehet ⁴⁾.

¹⁾ Prichard: the eastern origin of the celtic nations 50. 51. l.

²⁾ Reise in den Caucasus I. u. II. Band. Halle és Berlin 1812. 1814.

³⁾ Klaproth idézett műve I. köt. 58—66. l.

⁴⁾ Palócz oroszúl polovecz, a szláv pole = mező szótól származhat, és ha Kiewtól a palócz nép egy része követte őseinket mai hazánkba, követte hihetőleg

Ellenben a palócz-kúnokat és besenyőket más helyen egy népnek mondja, mely a mongol hódítás után a nógaji tatárokba olvadt össze, kikben a palóczok utódaira ismerni vél, hivatkozván Rubruquis és Carpini Plan Jánosra; de ez utóbbinak szavait félre is érti, mert ez említi ugyan a Klaproth által idézett szövegben Kumániát, de azt is mondja, hogy korábbi lakói a mongolok által nagy részben kiirtattak, és csak egy rész maradt nálók rabságban¹⁾.

Megvallja különben Klaproth, hogy leszámítván azon néhány szót, melyeket némileg erőltetve finn hasonlatoknak mond, a cserkesz nép a Kaukaszus ős régi lakója, és hogy nyelve minden más ismert nyelvtől különbözik, a miről az általa felhozott szógyűjteményt, ragozást, névmásokat és számneveket tekintve alig lehet kételkedni.

Ugyanez áll a többi kaukaszusi nép nyelvéről is, melyek sem szótárilag sem nyelvtanilag nem nyújtják a legkisebb hasonlatot sem az altaji nyelvekkel, még a leszgi népcsaládnál az avarok nyelve sem. Ezek vidéke Khunságnak neveztetik, és mint Klaproth mondja, ez se nem mongol, se nem georgiai szó. Ezen avar törzsrre, melyet várkún maradványnak hisz, alkalmazza a Choronei Mózes Hunk = hunni nevét többesben véve, és nem csak hún, hanem magyar vezérek neveit is avar személynevekkel hasonlítja egybe, miből az következnek, hogy a khunsági avarok a hunok, várkúnok, és magyarok legközelebbi rokonai, és fel is hoz 65 szót, melyeket finn, osztják, szürjån, votják, szamojéd stb. szavakkal vet egybe, melyek közé *veres* szavunk is tévedett, avárul = baraf, és ez a legjobb volna, mert a többi igen erőltetett hasonlat. De mit ér mind ez, ha jó volna is? hol van valamely finn nyelvben ily képzés: *či ember*, többes *adamal* emberek, vagy *čėšu* nő, *ručabe* nők? Hát még a számnevek, vagy névmások, az igeragozás? mind meg annyi exotikus növény az altaji nyelvészet mezején! például a számnevek 1—10-ig *co, ke, x'ab, unukk, šu, anntlo, antelgo, mitlgo, ičgo* csak nem finn vagy ogor rokonságuk? És mégis Klaproth ama néhány véletlen név- és szóhasonlatra nem kételkedik, elfogadván különben a hun és várkún népek ogor származását, a khunsági avarokat az *Оваръ-Хунрови* = Várkúnok utódainak mondani²⁾.

orosz-szláv nevek is; — Polovce, mező lakosok, mint a Polák (lengyel) is; Horvát (chreb = hát) pedig hegyi lakos.

¹⁾ Klaproth XV. fej. I. köt. 273. s következő l.

²⁾ Klaproth id. m. Lesgische Sprachen 26. l. Der avarische Dialect, u. o.

Nem akarjuk annak lehetőségét tagadni, hogy nemzetünk vándorlása közben egyes szétugrasztott csapatai nem kerestek volna menedéket a Kaukázus völgyeiben, de ezek csekély számuknál fogva rég beolvadtak az őket környező más nyelvű népek közé; mert ha vannak is, mint Besse állítja ¹⁾, a török-tatár nyelvű Karacsai Dugur Oroszbi törzseknek élő hagyományaik magyar eredetéről, de az egész Kaukázusban nincs nyelv a sok között, mely a mienkkel vagy a finnel e néhány török-tatár törzsén kívül rokon volna, és miután ezekről tudomásunk van, hogy a Kaukázus későbbi lakói, a finn hypothesis ide nem terjed ki, és az őskori finn népcsalád idáig nem hatott.

De ha a Kaukázus lejtőin és völgyeiben élő és az ismert nyelvcsaládok közé nem sorozható népek nyelvében nem is találjuk a finn hypothesis valósulását, talán a baszk nép nyelve, mint altaji vagy finn családú e föltétel mellett tehet tanúságot? A baszk nyelvet nem ismerve, vizsgálatlanul néhány szavát fogva fel és hasonlítgatva, már többen voltak hajlandók altaji fajnak mondani. Hosszasabb vizsgálatomból ki fog tűnni, hogy nem az, mert bár néhány szóbeli hasonlaton kívül nyelvtanában is van több idom, a mi altaiságra emlékeztet, de a lényegesebb dologban, névmásai-, számnevei- és az igeragozásban mégis annyira eltér, hogy a nyelv mint sui generis saját fajbeliséggel bír.

Így tehát sehol sincs Európában a történetelőtti őskorból finn nyelvű népmaradvány, nincs a Kaukázusban, nincs a pyrenei hegyekben és mégis az ős finn világ lehetősége legalább föltehető. Sem a kaukázusi népek nyelvei, sem a baszkok nyelve nem finn, de itt is meg amott érintkezési pontokat találunk, melyek ama lehetőségre utalnak, hogy a finnséggel érintkezhettek. Lehetett tehát mégis finn terület és pedig roppant határokkal a Skandináv félsziget éjszaki csúcsától egész a messinai szorosig, az atlanti Oceántól az altaji hegyekig. Koskinen György finn tudós az éjszaki germán hagyományokban a dvergekről és jotunokról szólván, ez utolsó népben finn fajt lát, mely azonban megelőző a mostani finnek beköltözése korát ²⁾.

¹⁾ De Gerando : Essai historique sur l'origine des Hongrois. 135. s. köv. II

²⁾ Ily című, finnül írt munkájában : „A szuomi faj régiségéről való ismeretek.“ Ismerteti e munkát Hunfalvy, a Nyelvt. Közl. IV. 209. stb. II,

Továbbá Wedgwood angol nyelvész egybehasonlításokat tén a finn-ugor és európai nyelvek közt, különösen a latinra figyelve, annyi meglepő hasonlatot hoz fel ¹⁾, melyek semmi esetre rokonságra ugyan nem, de mégis oda mutatnak, miszerint föltehető, hogy az Európába tódult árja népesség substratumát csakugyan finnugor családbeli népek képezhették.

Azután még egy jelenség lepte meg a régiségbuvár tudósokat. Nagy-Britannia, Gallia, Germania őskori tumulusaiban talált koponyákról alapos vizsgálatok nyomán kiderült, hogy ezek nem indoeurópai népekéi, hanem kétségbevonhatlan finn vagy lapp jelleget mutatnak föl ²⁾.

Ezek körülbelül az említett finn hypothesis érvei. Nem döntök az igaz, és nem is bizonyítják be azt, a mi az ős régiség homálya miatt nem is lesz tán soha bebizonyítható: hogy az árják beköltözése előtt világrészünk lakói a szélesebb értelemben úgynevezett finn családhoz tartoztak. Így a kérdés tán mindörökre is hypothesis marad.

3. §.

A baszk tartományok kiterjedése Francia- és Spanyolországban mintegy 350 □ mf., 800,000 lakossal, kik közül azonban jelenleg már csak valamivel több mint félmillió beszéli a baszk nyelvet. Régenten hihetőleg nem volt az így; Humboldt Vilmos, ki a baszkok közt tanulta meg a nyelvet (és kinek ekképen sikerült a baszk mondása szerint az is, mit az ördög sem volt képes megtenni), baszk törzsszavakból értelmezvén a régi iberiai félsziget, valamint Sicilia és Sardinia helyneveit, azon meggyőződését fejezi ki, hogy a baszkok nyelve volt az ibereké is, és el vala terjedve Spanyolországon kívül még a földközi tenger nagy szigetein is ³⁾. Jelenleg csekély területre szorult, s még annak lakói sem beszélik mind. Irodalmáról szó sem lehet; ez a szentírás fordításaiból, ájtatos könyvek, néhány époszféle költemény s kevés drámából áll.

¹⁾ Transactions of the philological society 1856. Hensleigh Wedgwood: On the connexion of the Finn and Lapp, with the other European languages. 1—17. l. továbbá 172—190. l.

²⁾ Prichard: Origin etc. 51. l.

³⁾ Humboldt Vilmos: Prüfung der Untersuchungen über die Urbewohner Hispaniens vermittest der Baskischen Sprache. Berlin. 1821.

Bár e nyelv mint a történet előtti ősi kor tisztos maradványa a nyelvtudományra nézve oly fontos, mégis ekkoráig igen kevesen foglalkoztak vele, minthogy oly kevés eszköz áll a nyelvész rendelkezésére, ki alig találhat néhány nyelvtant, melyek közül a legnevezetesebbek, mint Larramerdi és Lardizabalé is annyira hiányosak, miszerint, mint Mahn a baszk nyelv egyik szorgos kutatója mondja, nagyon csalódnék, ki azon képzeletben élne, hogy ezek segítségével behathat a nyelv szellemébe. Igen nagy kár a tudományra nézve, hogy Humboldt Vilmos, ki a baszkok közt élve tanulta meg nyelvöket a különböző szójárásokkal együtt, melyeknek nagy számából legelterjedtebbek a *labortani* vagy navarrai, biskayai, és a gízpokai vagy guizpocai, ki nem adta előre hirdetett nagyobb munkáját a baszk nyelvről. Fentebb idézett munkája igen becses, és ebben, mély alapossággal, nem bízva semmit a véletlenre, a nyelv kétségtelen szógyökei nyomán a városok nevéből következteti az ibér nyelv elterjedését a félszigeten, sőt azonkívül is.

Mahn 1857-ben ¹⁾ több baszk szöveget közölt, szentírási fordítást, Cicero Catilina elleni beszédjét, s néhány baszk költeményt, fájdalom magyarázat és szótár nélkül, de azon ígérettel, hogy ez idézett szöveghez nem sokára glossariumot ad, a mivel azonban mai napig adós maradt. Terjedelmes előszavában 23 pontban a baszk nyelv sajátosságait fejtegeti, és azt hol az arja, hol az altaji nyelvcsaládnak különösen finn-ugor nyelveivel egybevetvén, igen sikerült jellemzését adja a nyelvnek. A részleteknél gyakrabban lesz alkalmam hivatkozni reá.

Bonaparte Lucián herczeg 1862. Londonban ²⁾ egy értekezést tett közzé baszk és finn hasonlatokról, ezeket leginkább a többes-szám képzésében, a mordvin határozott névragozásában, a mordvin-, vogul-, magyar tárgyi ragozásában és a hangzók simulásában keresvén; szinte gyakrabban fogunk róla emlékezni a szöveg folyamában.

A baszk nyelvet különben mások is, bár hibásan, hasonlították már. Így például Klaproth benne igen sok Ázsia éjszaki és

¹⁾ Mahn C. A. F. Denkmäler der Baskischen Sprache mit einer Einleitung.

²⁾ Langue basque et langues finnoises. 1. Formation du nominatif pluriel. 2. Déclinaison définie. 3. Conjugaison objective pronominale. 4. Harmonie des voyelles.

nyugati részeihez tartozó formákat és szavakat talált ¹⁾. Hoffmann szerint a sémi nyelvcsaláddal állana rokonságban (?), Edwardo pedig azt mondja, hogy a kelt nyelvhez hasonlít, és az iberektől származtatja az *aequus sequanus arverni néptörzseket* ²⁾. Kennedy James ³⁾ a baszk nyelv elhanyagolását az újkori nyelvészetnek szégyenül róván föl, hoz föl néhány angol és finn hasonlatot, nevezetes adalékul Wedgwood észrevételeihez, ki a német *könig*, *kunig* szókat a tatár *khan*, osztják *khon*, votják *kun* = király szóból származtatja. Kennedy említi, hogy baszkul *jaun* s illetoleg *haun* a. m. úr.

Végre Steinthal, ki az ismert nyelveket tizenhárom osztályra osztá, a baszk nyelvnek ezen osztályok közül a 10-iket jelöli ki, úgy hogy csak az egyiptomi, sémi és szanszkrit nyelvek állnának fölötte.

§. 4. Ejtés és átírás.

A baszk nyelvnek lágy kiejtése van; hangzói és mássalhangzói bizonyos szabályszerűséggel váltják föl egymást.

A mássalhangzókban semmi hangtorlódás nincs, két hangzó soha sem kezd, igen kivételesen zárja be a szót, a szóközepén az *r* rendesen megkettőztetik. Önhangzói *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, melyekből az összetételnél mindenik egész teljes hangját megtartja. Mássalhangzói közt, mint a finn nyelvben, nincs *f*, helyét *p* tölti be. A *c* hang *a*, *o*, *u* előtt magyar *k*-nak hangzik, *e*, *i* előtt pedig mint a francia *c* vagy magyar *sz* sziszegve hangzik, miért is ez iratban az első *c*-t *k*-val, a másodikat *s*-szel írjuk át. A nyelvtanírók *e* és *i* előtt *qu*-t használnak, a mí egyszerű *k* betűnk helyett. A sajátzerű *ts* baszk hangjelelést megtartjuk, ezt az angol *th*-vel hasonlítják egybe; ellenben a szövegben előforduló *tz*, melyről Humbold azt mondja: ein echt vaskischer Laut, nem egyéb, mint a mi *c* betűnk, és ezt használjuk is.

A *b* hang keménynek látszván a baszk előtt, az lágyan, mint *v* ejtetik, bár *b*-nek iratik, de miután nem lehet megkülönböztetni,

¹⁾ Cantu Caesar Világtörténelem I. köt. 316. l.

²⁾ Hoffman: Die Iberier im Westen und Osten. Leipzig. 1838. Cantunál 184. l. I. köt.

³⁾ Ugyanott.

⁴⁾ Transactions of the phil. soc. id. m. 216. l.

hol tartja meg a *b* hangját, mert ez is történik, s hol lágyul *v*-re, az írásban megtartottam mindenütt.

A szöveg *ch*-ját *č*-vel jelöltem, mely a spanyol *ch* hangnak legjobban megfelel; így tehát a szöveg betűi írásmódunk szerint következőleg adatnak :

<i>c</i> (<i>a, o, u</i> előtt) = <i>k</i>		<i>y</i> és <i>i</i> két önhangzó közt = <i>j</i>
<i>qu</i> (<i>e, i</i> „) = <i>k</i>		<i>z</i> megtartva mindenütt = <i>z</i>
<i>c</i> vagy <i>ç</i> = <i>s</i>		<i>x</i> ritkán fordul elé = <i>ks</i>
<i>tz</i> mindenütt = <i>c</i>		a lágy <i>ll</i> vagy <i>ly</i> = <i>l</i>
<i>ch</i> „ = <i>č</i>		„ „ <i>ñ</i> „ „ <i>ny</i> = <i>n</i> .

Hehezettel bírnak *k, p, t, l, n, r*, mintegy *h*-val, és ezt meg is tartom, mint *ikhara* remegve, *athe* ajtó, *elhe* beszéd stb.; *l* és *n* pedig *ly* és *ny*-re is lágyíttatnak, mint *sikétu* hinni, *ubildu* folyni.

§. 5. Névragozás.

A névszókhoz tágas értelemben tartozván a dolognév, tulajdonságnév, számnév, névmás és igenév, mindenezeknek ragozása, csak a névmásnál némi csekélyebb kivétellel, a baszk nyelven egy öntetű lévén, majdnem egy mintára vihető vissza. De mielőtt ezt jelelnők ki, a hangsúlyról kell egy észrevételt előrebocsátani.

A baszk nyelv különbözőleg használja a hangsúlyt az egyes és többes számban. Az egyesben a végszótag hangsúlyos, még pedig annyira, hogy ha a határozott ragozásban a dolog-, tulajdonság- vagy számnév végére jön a harmadik személyű mutató névmás, mely articulus gyanánt szerepel, ez kapja a hangsúlyt; ellenben a többes-számban mindig a tövszótagra tétetik, s ugyanez áll az igéknél is, például *jauná, jaunák* az úr, *jaunarén* az uré, de *jáunak, jáunen* az urak, az uraké, *dáu kazute* tí tartjátok azt.

Fentebb mondtuk, hogy a névszó ragjai a baszk nyelvben a harmadik személyű mutató névmáshoz járúlnak, és pedig úgy, hogy az alapszót és ragot mindig teljesen meg lehet különböztetni.

A baszk nyelvben nincs kétféle névragozás, mint például a mordvinban, hanem csak határozott névelőül (articulus) vagy helyesebben mondva névutóul szolgál a harmadik személyi mutató

¹⁾ Mahn id. m. XIII. l. Előszó.

névmás, mint a mordvin *se*, például: *kudo* ház, *kudo*s a ház; a baszkban *ait* atya, *aitá* az atya, *eme* nő, *emeá* a nő.

Ezen articulus azután minden nemre egyaránt alkalmaztatik, mert a baszk nyelv, mint az altaji nyelvcsalád, nemet nem különböztet meg. Ezen articulus ragozása a következő:

	Egyes-szám :	Többes-szám :
Nevező	<i>a, ak</i> (az)	<i>ak</i> (azok)
Birtokos	<i>arén</i> <i>aréna</i> <i>arénak</i>	<i>en</i> <i>ena</i> <i>enak</i>
Tulajdonító	<i>ari, aréncat</i>	<i>ai, encat</i>
Tárgyeset	<i>á</i>	<i>ak</i>
Hívó	<i>á</i>	<i>á</i>
Viszonyító	<i>arékin</i> val, vel <i>agatik</i> által <i>agábe</i> nélkül <i>án, eán, agán</i> ban, ben	<i>akkin</i> val, vel <i>akgatik</i> által <i>akgabe</i> nélkül <i>etan, akgan</i> ban, ben.

Megjegyzendő 1-ször, hogy a nevező *á* végzete benható és szenvedő, *ak* pedig átható igékkel használtatik; például: *humeá il da*, a gyermek meghalt, *gizonák jan du* az ember megette azt.

2) A háromféle birtokesi végzetben szintén különbség van: *arén*, több. *en*, a birtokost jeleli, mellette ki levén téve a birtok, mint: *aitarén semeá* az atyának fia; *aréna*, több. *ena*, magánálló birtokviszonyt jelent egy birtokkal, *arénak*, *enak* több birtokkal, például: *noréna da eče au* kié ez a ház? *gizon-ena* az embereké; *eče ojek norénak diru* kiké azon házak? *gizonenak* az emberekéi.

3) A baszk nyelvnek, mint látszik, tárgyeseti ragja nincs, az alanyeset *á* végzete használtatik mindig helyette.

4) A viszonyító ragokat annak, ki az altaji nyelvcsalád ebbeli sajátságait ismeri, magyarázni, úgy hiszem fölösleges; a magyar anyanyelvében találja meg azok magyarázatát.

Ezeknek említése után nem nehéz tehát bármely baszk névszót ragozni; mert a névmás ragozása befoglalja a névszóét is már. És ebben a baszk nyelv megegyez a mordvinnal, és az árja nyelvcsaládban a svédde, csak hogy az elsőnek e mellett még saját határozatlan névragozása is van. Bonaparte Lucián herczeg is hivat-

kozik e hasonlatra fentebb idézett művében. Összeállítom tehát, átnézet végett, a baszk és (moksza) mordvin határozott névragozást, az *eče* és *kud* (= ház) példán.

Egyes-szám.

Nevező	:	ečeá, ečeak	kutś
Birtoki	:	{ečearen, ečearena, ečearenak	kutt
Tulajd.	:	ečeari, ečearenat	kutti
Tárgyeset	:	ečeá (tkp. nevező)	kutt (= birtoki)
Társító	:	ečearekin (a házzal)	kutt marhta
Átható	:	ečeagatik (a ház által)	kutt pačk
Nélkülöző	:	ečeagábe (a ház nélkül)	—
Benható	:	ečeán, ečeagán (a házban)	kutt-esa.

Többes-szám.

Nevező	:	ečeak	kutnă
Birtoki	:	ečeen, ečeena, ečeenak	kuttnen
Tulajd.	:	ečeai, ečeencat	kuttnendi
Tárgyes.	:	ečeak	kuttnen
Társító	:	ečeakkin	kuttnen marhta
Átható	:	ečeagatik	kuttnen pačk
Nélkül.	:	ečeakgabe	—
Benható	:	ečeetan	kuttnen-esa.

A spanyol és francia nyelvtanírók e viszonyítókkal való ragozást ablativusoknak mondják, mert nem értik; de előttök még feltűnőbb, hogy ezeken kívül a viszonyok kifejezésére még más ragozások is vannak, ilyenek: az *zas z ez*, például: *jainkvaz oroicen eztă*, istenre nem emlékezik, *astu da bere buruaz* megfeledkezék magáról; tulajdonkép *sajăt fejëről* (bere 3. sz. birtokos névmás, *buru* fej); *ogiz aseă* kenyérrel jól lakott (ember); *autsez beteă* hamuval tölt. Ezekben tehát kétségtelenül viszonyragokat találunk, melyek a francia és spanyol genitívus vagy ablatívusnak felelnek meg, úgy hogy tehát a viszonyító ragokat még ezekkel egészíthetjük ki:

ait atya, aítá az atya:

Egyes-szám.		Többes szám.
<i>aitárekin</i>	az atyával	<i>áitakkin</i>
<i>aitagátik</i>	az atya által	<i>áitakgatik</i>
<i>aitagábe</i>	„ nélkül	<i>áitakgabe</i>
<i>aitán, aitean</i> } <i>aitagán</i> }	az atyában	<i>áitetan</i>
<i>aitaz</i>	az atyára	<i>aitakaz</i>
<i>aitez</i>	az atyával	<i>aitakez</i>
<i>aitez</i>	az atyából.	<i>aitakez.</i>

De még ezzel sincs vége. A nyelvtanaim szókötési részében a francia és spanyol *de des* articulásokra és praeposíciókra, melyek tudjuk nem csak birtoki jelentéssel bírnak, hanem a mi családunkbeli nyelvekben részint különböző viszonyragokkal, részint viszonzyszókkal (postpositio) fejezhetők ki, a nyelvtanírók nem tudván eligazodni a baszk nyelv e ragjait postpositio és adverbiumként tárgyalják. Összeállítom tehát először a ragokat és azután a viszonzyszókat:

Kíható (-ból, -ből) *koa, ekoa, go, goa*, mint: Tolosakoa Tolosából való, *Madrid-ekoa* madridi vagy Madridből való; ha anyagról van szó, akkor a rag *ez, az*, mint: *cilarez* ezüstből, *urr-ez* aranyból, *ostoz* levélből.

Leható (-ról, -ről) *di, dik, tik, etik*: *goitik* felülről, *lurretik* földről; többesben *etatik, etarik*: *ečetatik* vagy *ečetarik* a házakról.

Távolító (-tól, -től) *gandik, ganik*: *aitaganik* az atyától.

Beható (ba, be) *era, ra*: *ečera* a házba, *basterrerá* a szögletbe.

Közelítő (hoz, hez) *gana*: *bere aitagána* atyámhoz.

Irányzó (felé) *eronz*: *Burgoseronz* Burgos felé.

Közelítő (ig) *eraño, raño, daño*: *Madrideraño* Madridig, *ečeraño* házig, *aurten-daño* ez évig stb.

Felható (ra, re) *az*: *eče-az* a házra.

Társító (val, vel) *rekin*: *aitárekin* az atyával (már említve van.)

Benható: *an, ean, gun, etan, barruan*, mint: *aitán* az atyában, vagy *aitagán*; *eče barruan* a házban stb.

Okadó (ért) *rencako*, mint: *semea-rencako* fiúért.

„ (miatt, végett) *ceko*, mint: *ja-ceko* evés miatt; és *teko*: *iskusi-teko* látásért, látás miatt.

Keresztül, át *rako*, mint : *mendi-rako* a hegyen keresztül, *lau urte-rako* négy éven át, *bostegun-eko* öt napon át, vagy öt uapra, *betiko* mindenkorra; hasonló értelmű meg *acean*, mint : *athe-acean* az ajtón keresztül, az ajtón át stb.

Viszonyszók.

Múlva : *buruïn*; *bost egun buruïn* öt nap múlva; *buru* = fej, tehát tkp. befejeztével.

Előtt : *aurrean*; *gizonarén aurrean* az ember előtt.

Alatt : *pean*; *ical pean* árnyék alatt, árnyékban.

Körül : *ondoan*; *elizarén ondoan* egy ház körül.

Szerint : *arauz, araura*; *San Mateoren arauz sz.* Máté szerint stb.

Az önálló viszonzyszók tehát többnyire a birtoki rag után fordulnak elé, mint a példák mutatják.

Így tehát a baszk nyelv is mint az altaji család nyelvei a különböző viszonyokat az árja praepositiók helyett viszonyragokkal és néhányat külön viszonzszóval fejez ki.

Van azonban egy sajtáságos ragja is a baszk nyelvnek, mely a kérdés és tagadásnál használtatik, úgymint *ik* és *rik*, amaz más-sal-, ez magánhangzó után, például : *badezu ogirik?* van kenyered? *bururik eztú* nincs itélete (tkp. nincs feje; az *eztu* szóban ez a tagadó nem, *tú* van).

A tulajdonnevek ragozása abban tér el a köz dologneveketől, hogy az esetragok a névmás *á*-ja nélkül ragasztatnak hozzájuk avval a különbséggel, hogy a hangzón végződők *r* segédbetűt vesznek föl, mint *Jose*, *Jose-ren*, *Jose-ri*, *Jose-kin* stb., *Martin*, *Martin-en*, *Martin-i*, *Martine-kin*, *Martin-gatik* stb.

5. §. Tulajdonságnév.

A tulajdonságnév ragozása egészen olyan, mint a főnévé, melynek rendesen utána tétetik, még pedig olyformán, hogy az articlust nem a dolognév, hanem a tulajdonságnév kapja, és ha több van egymásután, csak az utolsó ragoztatik, például *ur garbi-á* tiszta víz, birtoki : *ur garbiarén*, tulajd. : *ur garbiari* tiszta víznek, vagyis mintegy *víz tisztának*; sz. Lukács evangéliuma XV. rész 13. vers :

eta . . . . . ioan cedin herri urrun batetara, és . . . . *elmene* (egy) messze tartományba: *herri* ország, *urrun* messze, *bat batek* „egy“ articulussal, melynek *k*-ja a nyelv szabálya szerint euphonice *t*-re lágyul; a rag *ara* (bà, be) beható értelemben, egyike azoknak, melyeket a hozzá nem értő nyelvtanírók nem is emlitenek a viszonyragok közt.

A dolognév nem csak ha tulajdonságnév, hanem ha névmás, vagy számnév következik is utána, rendesen viszonyrag nélkül áll, sőt számnévvél még többes ragot sem kap, mint: *zaldi ojek* ezek a lovak, *izar bi* két csillag.

A tulajdonságnevek középfoka *go*, *ago* szótaggal képződik: *bero* meleg, *beroago* melegebb; *oca* hideg, *ocago* hidegebb; *eder* szép, *ederágo* szebb; sőt mint a magyar nyelvben a dolognév is hasonlítható, például: *gizonágo naiz hura baño* emberebb vagyok mint ő.

A felső fok *en* szótaggal képeztetik, vagy articulussal *ena*: *andi* nagy, *andien* legnagyobb; *čiki* kicsi, *čikien* kisebb, és mindig birtoki esetet vonz, például: *gucien andiena* mindnyájok legnagyobbika. A felső fok egy másik nemét képezik a más nyelvekben is található összetételek, mint: *čit ederra* igen szép, *čitez andia* igen nagy, *guciz samina* igen keserű stb.

§. 6. Szá m né v.

1 <i>bat</i>	12 <i>amabi</i>	40 <i>berrogei</i>
2 <i>bi</i>	13 <i>amairu</i>	60 <i>hirurogei</i>
3 <i>hiru</i>	14 <i>amalau</i>	80 <i>laurogei</i>
4 <i>lau</i>	15 <i>amabost</i>	100 <i>eun</i>
5 <i>bost</i>	16 <i>amasei</i>	200 <i>bereun</i>
6 <i>sei</i>	17 <i>amazaspi</i>	300 <i>hirureun</i>
7 <i>zaspi</i>	18 <i>amazonci</i>	1000 <i>millá</i>
8 <i>zorci</i>	19 <i>emereci</i>	2000 <i>birmillá</i>
9 <i>bederaci</i>	20 <i>ogei</i>	3000 <i>hirumillá</i>
10 <i>amár</i>	21 <i>ogeitabat</i>	stb. stb.
11 <i>amaika</i>	22 <i>ogeitabi</i>	

A számnevek közül *bi* a latin *bis bini*-hez hasonló, *hiru* némileg a finn-ugor *három, kolmo, kolme* szókra tekint, *bost* a török *beş*-sel, *sei* az árja *sex*-re látszik vonatkozni; a 8 és 9 *zorci, bederaci*

végtagja egyező lévén, már összetetteknek látszanak, míg 1—7 egyszerűek.

A kilenczben = *bederaci* megkülönböztethetjük az egyet = *bat*, itt *bed*; ha a *ci* szótag, valamely elavult 10-et jelentő szónak maradványa volna, azt lehetne mondani, hogy a baszk nyelvben a kilencz = *bederaci* épen úgy „egy hiján tíz“ mint a magyar *kilencz*, finn *yhdeksän*, mordvin *väjke*, votják *okmüs* stb. Erdekes volna már csak azért is, mert meglepő magyar hasonlat volna a *cz* hang miatt. A 8-at *zorci* már bajosabb elemezni: *ci*, ha tízet jelentene is, de *zor-t bi*-vel magyarázni nem lehet, és mégis a nyelv logicájánál fogva okvetlenül így kell lennie. Meg vagyok róla győződve, de összefüggését segédeszközeim elégtelensége miatt még most kimutatni nem tudom.

A tizedes számok világos összetételek egész húszig, melyek magyarázatra nem szorúlnak; húsz = *ogei*; negyven nem úgy mint a finn-ugor családban „négyszer tíz“, hanem „kétszer húsz“ = *berrogei*, a 60 = háromszor húsz = *hirurogei*, a 80 = négyszer húsz = *laurogei*. A baszk ezer = *millá* kölcsönzött árja szó.

A sarkalatos számok a baszk nyelvben mind ragoztatnak, és így articulus is kapnak, az önhangzón végződők *k* betűt, a mássalhangzósak *ek* vagy *ak* szótagot, mint *bat*, *batek*; *bik* kettő vagy határozottan *biak* a kettő; *hirü hiruk*, *bost bostek*, *amar amarrek*, az *r* betű megkettőztetvén.

Bat, *batek* egyszersmind határozatlan articulus is; ragozása kétféle, a mint *bat ak* vagy *ek* ragot vesz fel, hogy határozottságot nyerjen.

Ragozása következő:

Egyesben.

Nevező:	<i>bat</i> , <i>bátak</i>	<i>bat baték</i>
Birtokos:	<i>bátaren</i> , <i>-enzas</i>	<i>bátén</i> , <i>báténa</i> , <i>báténzas</i>
Tulajd.:	<i>batari</i> , <i>-rencat</i>	<i>báti</i> , <i>bátencat</i>
Viszonyító:	(-val, -vel) <i>batekin</i> , (nélkül) <i>batgabe</i> .	

Többsben.

Nevező:	<i>bácuek</i>
Birtokos:	<i>bácuen</i> , <i>bácúena</i> , <i>bácúenzas</i>
Tulajdonító:	<i>bácuei</i> , <i>bácúenzat</i>
Viszonyító:	(-val, -vel) <i>bacuekin</i> , (nélkül) <i>bacuekgabe</i> .

Bi kettő.

Articulus nélkül:		Articulussal:
Nevező:	<i>bi, bik</i>	<i>biak</i>
Birtokos:	<i>birená, bizás</i>	<i>biena, bienzas</i>
Tulajdonító:	<i>biri, birencat</i>	<i>biai, biencat</i>
Viszonyító:	<i>birekin, bigabe</i>	<i>biakkin, biakgabe stb.</i>

A sorzó számok *garren* végzettel képződnek: *bigarren* második, *hirugarren* harmadik, *ogeibatgarren* 21-ik; *lenengoa*, *lenengo* első.

A sorzó számok is rendszeren ragozhatók, mint a dolognevek articulussal, mint *bigarrena*, *bigarrenak* stb.

§. 7. N é v m á s.

A névmások felosztása olyan mint más nyelvekben: személyes, birtokos, mutató, visszavivő, s határozatlan névmásokat különböztetünk meg a baszk nyelvben; ragozásuk szabályos, szabályosabb, mint sok más nyelvben.

S z e m é l y n é v m á s o k.

	I. személy.	II. személy.	III. személy.
Nev.	{ <i>ni, nik</i> <i>neu, neuk</i>	{ <i>hi, hik</i> <i>eu, euk</i> <i>zu, zuk</i>	<i>a, ak</i>
Birt.	{ <i>nizás</i> <i>neuzás</i>	{ <i>hizás</i> <i>euzas</i> <i>zuzas</i>	<i>aréna, azás</i>
Tulajd.	{ <i>nirí, nerecát</i> <i>neurí, neurecat</i>	{ <i>hirí, hirecát</i> <i>euri, eurecat</i> <i>zuri, zurecat</i>	<i>arí, arencát</i>
Viszonyító:	vel { <i>nerekin</i> <i>neurekin</i>	{ <i>hirekin</i> <i>eurekin</i> <i>zurekin</i>	<i>arekin</i>
	nélkül { <i>nigabé</i> <i>neugabé</i>	{ <i>higabé</i> <i>eugabé</i> <i>zugabe</i>	<i>agabé</i>

Több.-szám.	I. sz.	II. sz.	III. sz.
Nevező:	{ <i>gu, guk</i> <i>gueu, gueuk</i>	<i>zuek</i>	<i>ajek</i>
Birtokos:	{ <i>guzás</i> <i>gueuzás</i>	<i>zuenzas</i>	<i>ajena, ajenzas</i>
Tulajd.:	{ <i>gurí, gurecat</i> <i>gueuri, gueurecat</i>	<i>zuei, zuencat</i>	<i>ajei, ajenzat.</i>

A többi viszonyító ragok szabályszerűleg járúlnak a többes számú nevezőhöz: *gugabé* nélkülünk, *gueugán* bennünk, *ájekgatik* általok stb.

Birtokos névmások.

Nere-a, *neure-a* enyim; *hire-a*, *eure-a* tied, *zurea* tied udvariasb szólásmóddal; *bere-a* övé; *gure-a*, *geure-a* miénk; *zuena*, *serena* tietek; *berena*, *ajena* övék. Mint magánállók rendesen ragoztatnak, mutató névmást nyervén, például *norénak dira?* kié? *neréak* enyém; ellenben a főnév előtt ragozhatlanok: *nere aítá* az atyám, *nere aita-réna* az atyámé.

Megjegyzendő a második személyre nézve, hogy a két elsőbbi *hi*, *hik*, *eu*, *euk* bizalmasabb, ellenben a *zu*, *zuk* udvariasabb használatú, és ezért van az igénél a második személynek három alakja is, a személyes viszonyokhoz képest a beszéllő és a közt kihez szólunk. Hasonlólag van a második birtokos névmásnál is: *zure-a* udvariasabb mint *hire-a* vagy *eure-a*.

Mutató névmások.

	Egyes-szám.	Többes-szám.
Nevező:	<i>au, onék</i> (ez)	<i>ójek</i>
Birtoki:	{ <i>onená, onenák,</i> <i>onézas</i>	<i>ojena, ójenak</i> <i>ójenzas</i>
Tulajdonító:	<i>oní, onencat</i>	<i>ójei, ójencat</i>
Viszonyítók:	{ <i>onekín</i> (vele) <i>augabe</i> nélkül	{ <i>ójekín</i> <i>ójekgabe.</i>

Más szójárásokban van: *au*, *auk*, *haur*, *hunek*; a birtoki esetek közül az első kettő mellett a birtokolt tárgy egyes, a harmadik mellett többes-számú. Van még egy másik hason értelmű, t. i. *ori*,

orrek = ez, melyet a francia nyelvben az elsőtől avval különböztetnek meg, hogy az elsőt *celui-ci*, *celle-ci*-vel, a másikat *ce*, *cet*, *cette*-tel fordítják, vagyis az első önálló, a másik dolognév előtt áll; különben ennek ragozása egészen rendes: többese *oríék*, birt. *oríeña*, *oríenak*, *oríenzas* tulajd. *oríei*, *oríencat* stb.

Ha most az említett mutató névmásokhoz *kse* vagy *če* szótag járúl, visszaható jelentésűek, mint: *aukse*, *oneček* ő maga; *oriksé*, *orreček* ez maga; ragozásuk a szabályszerűtől eltérő, mint:

	Egyes-szám :	Többes-szám :
Nev.	<i>auksé</i> , <i>oneček</i>	<i>óječek</i>
Birt.	{ <i>onenčena</i> <i>onečenás</i>	{ <i>óječkena</i> <i>óječenas</i>
Tulajd.	{ <i>oniksé</i> <i>onenčencát</i>	{ <i>ójeikse</i> <i>óječencat</i>
Visz.	{ <i>onekinče</i> (vel) <i>auksegabe</i> (nélkül)	{ <i>óječekgabe</i> (nélkül) <i>ójekinče</i> (vel) stb.

Orikse, *orreček*

Mev.	<i>oriksé</i> , <i>orreček</i>	<i>oríeček</i>
Birt.	{ <i>orrenčena</i> <i>orrenčenás</i>	{ <i>oríečena</i> <i>oríečenás</i>
Tulajd.	{ <i>orriksé</i> <i>orrečencát</i>	{ <i>oríeikse</i> <i>oríečencat</i>
Visz.	{ <i>orreksegátik</i> (által) <i>orreksegán</i> (ben)	{ <i>oríečekgatik</i> <i>oríečetan</i> stb.

De az első és második személy is bírnak visszaható jelentéssel a mutató névmással tétetvén össze, mint: *nerau*, *neronek* én magam; *herori*, *herorrek* tenmagad; úgy szintén *serori*, *serorrek* tenmagad, a melyben a *zu* 2-ik személyű névmás van; többes-számban: *guerok* minmagunk, *zuek*, *serok* tinmagatok.

Van még a 3-ik személyre nézve is egy más visszaható névmás: *berau*, *beronek* emez ő maga, és *berori*, *berorrek* amaz ő maga; az előbbi úgy ragoztatik, mint *au*, *onek*, a második, mint *orí*, *orrek* az egyes-számban.

Visszavivő névmások.

Melyek egyszersmind kérdő névmások gyanánt is szolgálnak. Ilyen három van: *nor*, *nor* ki, *sein*, *seiñek* mely, mily és *ser*, *ser* ki; ragozásuk egyes, és többes számban egyenlő.

Nev.	<i>nor</i> , <i>nor</i> k	<i>sein</i> , <i>seiñek</i>
Birt.	{ <i>norení</i> , <i>norenák</i> <i>norzás</i>	{ <i>seiñená</i> , <i>seiñenák</i> <i>seinzás</i>
Tulajd.	<i>norí</i> , <i>norencát</i>	<i>seiñí</i> , <i>seiñencát</i> .

A viszonyragok rendszeren járúlnak a nevezőhöz.

Nev.	<i>ser</i> , <i>ser</i> k (mi)
Birt.	<i>serená</i> , <i>serená</i> k, <i>serzás</i>
Tul.	<i>serí</i> , <i>serencát</i> stb.

Végre a határozatlan névmások a következők: *ínor*, *ínor* k valaki, ellenkezője *nihór*, *nihor* k senki, *edoseín*, *edoseiñek* valaki, *eser*, *eser* k valami, *norbaít*, *norbaitek* valamely, *bat*, *batek* egy bizonyos (ez tulajdonkép az *egy*et jelentő számnév, mint névmásnak többes nevezője *bacuek*); *sembait*, *sembaitek* egyes, *seimbat*, *seimbaték* többes-számú kérdő „mennyi“, p.o.: *sembait da orí* mennyi ez? *seimbat* vagy *seimbaték datoz* mennyi jut abból? (többet értve); továbbá ide tartoznak: *bakoica*, *bakoicak* mindenik, *beste-á*, *besteák* másik.

§. 8. Ige.

A baszk nyelv, igéjének bámulandó szerkezetére nézve, a nyelvtudományban méltán az őskor legtiszteletreméltóbb maradványai közé sorozható. Abban nemcsak a szanszkrita nyelvekhez hasonló flexio van, hanem tagadhatlanul formáinak belső összefüggése, és kifejezésbeli határozottsága által ezeket sokkal fölül is múlja. Mert a baszk nyelv az igrén nem csak az alanyt fejezi ki, még pedig épen nem agglutináló modorban, hanem a személy-ragoknak az ige gyökével való szoros összeolvastása által, még kétféle tárgyi viszonyt is.

Mahn idézett művében ¹⁾ a baszk nyelvnek ezen tulajdonsága miatt azt találja, hogy legtöbb hasonlatossága van némely éjszak-amerikai nyelvekhez, mint p. o. a Delaware nyelvvel, — csakhogy

*) Mahn XXIX. l. Előszó. — Bonaparte Lucián hg. id. m. I. tábla.

az amerikai nyelvek nemcsak a névmásokat, hanem egész névszókat foglalnak az igébe, a miért tömködő nyelveknek is neveztetnek, a baszk pedig csak a névmásokat veszi föl, de oly tökéletesen összeolvasztva, hogy a részeket sok esetben bajos megkülönböztetni. — E részben csak a finn-ugor ág mutat fel némi hasonlót, és ezek közt a mordvin nyelv 15 alakkal minden személyt befogadhat tárgyul, mit a magyar nem tehet, mert az első személyben csak a másodikat, — minden személyben pedig a harmadikat fogadja tárgyul. A vogul nyelv, mely kettős számmal is bír, ennek betudásával a mordvinnál még több alakot fejt ki tárgyi ige-ragozásában, bár az első személyt tárgyilag az igén nem tudja kifejezni. Bonaparte Lucián herczeg e hasonlatokat külön táblázatban adja, bár a baszk nyelv alakjait csak 28-ra, tehát kevésre teszi, mert csak a jelen időben is 95-öt tesznek; táblázata azonban érdekes összeállítása a baszk, mordvin, vogul és magyar alakoknak.

A baszk ige alakjai már az által is szaporodnak, hogy a második személy változik a szerint, a mint férfi- vagy nőhez beszélünk; sőt van egy harmadik, udvariasnak nevezett alak is, mely kiválóan tisztelt személyhez intéztetik, rendes ragja *zu* második személyű névmás, mely változatlanul az igetőhöz ragasztatik.

A baszk ige hajlítása kétféle, egyik és általánosabb a *habeo* = *det, dezu, du*, vagy a szenvedő és át nem ható igéknél a lenni = *naiz, zera, da* stb. segédigékkel, és ezt összetett hajlításnak mondjuk; a másik, melyet sokan és köztök kiváltkép Mahn az ősi eredeti hajlításmódnak mondanak, melyből csak időfolytán lett a taglaló, az *egyszerű*, mely azonban most már csak néhány kivételt képező igéknél alkalmaztatik: *ekarré* hozni-ból lesz *dakart, dakarzu, dakar* stb.

A baszk nyelvnek háromféle igéje van: cselekvő, szenvedő és közép vagyis át nem ható; van azonban a cselekvő igének még az a megkülönböztetése, hogy vagy tisztán cselekvő (a spanyol *pura*, a francia *absolue* néven nevezi), midőn csak egy tárgyesetet fogad be, legyen az első, második vagy harmadik személy, vagy cselekvő átható ige (transitivum), midőn a tárgy mellett még tulajdonítót is vesz föl az ige.

Ez az oka, hogy a cselekvő igének 18 külön alakja van a tárgyeseti és tulajdonítói személyrag különfélesége szerint; ha pedig tekintjük, hogy a 2-ik személy három-féle szokott lenni, még 5

külön alakkal együtt lesz 23-féle hajlítás, például: *jaten dezu* te eszed (azt), *jaten dituzu* te eszed (azokat), *jaten nazu* te eszel engem — itt csak tárgyeset van, ezek tehát tisztán cselekvő (pura) alakok; de már *jaten didazu* te eszed nekem azt, *jaten dizkidazu* te eszed nekem azokat, és *jaten diguzu* te eszed azt nekünk, *jaten dizkiguзу* te eszed azokat nekünk, „transitivum verbum“-féle alakok.

A mondottak után magától értetődik, hogy a közép vagy át nem ható ige hajlítása sokkal egyszerűbb; mert itt csak 7 alak van, személyi-tulajdonítók nélkül, és azután 6 a három személy egyesí és többesi tulajdonítóival. Ez rendszeren a *naiz* vagyok segédigét használja; de vannak kivételesek is segédige nélkül, mely alakokat régiebbeknek tart Mahn, mint: *nator* jövök, *zatoz* jösz, *dator* jön, *gatoz* jövünk, *zatozte* jöttök, *datoz* jönnek; gyök *etor*, inf. *etorrcen*. Ily közép igénél a személyragok elül vannak, az *n, z, d, g, z, d* betűk által jelölve.

A szenvedő ige hajlítása egyszerű, és mindig összetett; megtartja a cselekvő ige részesülőjét és *naiz* vagyok segédige járul hozzá, mint *eman naiz, eman aiz, eman da*, adatom, -ol, -ik.

Mó d o k. A baszk nyelvben az igének öt módja van; jelentő, kapcsoló, föltételes, ohajtó és parancsoló; azonkívül még hozzá számítanak egy tehető és habitualis módot, de e két utóbbi többnyire csak külön előragok fölvétele által képeztetik, és így nem annyira igemódot, mint összetételi alakot képeznek, mint: *jaten aldet* ehetem, *jaten oidet* szoktam enni.

Idő minden módban eredetileg csak kettő van, mely valóságos ragok által képeztetik, t. i. a jelen és végzetlen múlt; azonban összetételek által még sokkal több idő képeztetik, melyekről azonban később szólunk. Így a jelentő módban a nyelvtanirók még megkülönböztetnek az említettekén kívül végzett jelent, azaz első múltat, második múltat, régmúltat és két jövőt; a többi módokban a szükséghez képest számuk változik, de erről is majd később.

Mint hogy pedig a baszk igék rendes hajlítása segédigék által történik, és az egyszerű ős hajlításmód csak kevesebb számú rendhagyóknak nevezett segédigéknél van használatban, két dolgot kell előbb megkülönböztetnünk:

- 1) a rendes ige határozatlan vagy dolog-módját, igenevét és gerundium vagy állapotjegyzőjét;
- 2) a segédigék hajlítási módját.

Ezenkívül azonban párhuzamosan fel akarom még mutatni az egyszerű ősi hajlítás mintáját, mely sok tekintetben még jobban kimutatja ama következetes rendszert, mely szerint a baszk nyelvben az igehajlítás véghez vitetik. A részesülő vagy igenév, úgy szintén az ige dolognevének (infinitivus) képzése a gyöktől történik, csakhogy ezen gyök föltalálása nehéz; Mahn azt hiszi, hogy a jelen idejű inf. *n* betűjének elhagyása adná a gyököt: így az enni igének *jan* alakjából elvonható volna a *ja* gyök, *erran* mondani gyöke *er*, *izan* lenni gyöke *iza*.

Az enni igének alakjai közül következők szerepelnek az igehajlításnál:

Határozatlan mód jelen idő	<i>jan, jatea</i> ¹⁾ enni
" " múlt	" <i>jan-izan</i> hogy evett
Részesülő jelen	<i>jaten</i> evén, evő
" múlt	<i>jan-a</i> evett
" jövő	{ <i>jangó</i> eendő <i>jan-izangó</i>

Megjegyzendő, hogy a *jan* alak két jelentéssel bír, mint a határozatlan mód jelen, és a részesülő vagy igenév múlt ideje; a *jatea* alak pedig, mely a szabályos egyszersmind, mint *eman ematea* adni, *joan, joatea* menni, még mással is váltatik föl, midőn a tö végszótagja *cea*-ra változik, mint *ikusí, ikusicea* hallani, *sor, sorcea* születni. Ez a rendhagyó képzése.

A segédige: *izan* lenni, *izango* lévén (állapotjegyző), kétféle jelentéssel bír. Ha egyedül hajlítottatik, mint *naiz, aiz* vagy *sera, da* vagyok, vagy, van; ha pedig a *habeo*-t jelentő *det, dezu, du* segédigével, akkor birtokló *habeo* jelentése van. Így a múltban mondjuk: *izan det, izan dezu, izan du* bírtam, bírtál, bírt, ellenben „voltam“ így van: *izan-naiz*.

Ezt előrebocsájtván már most áttérhetünk a segédige jellemzésére, még azt az egyet jegyezvén meg, hogy a hajlított ige igenevei változatlanok maradván, a segédige az, melyen mind az alany személye, mind a tárgy- és tulajdonító eset beolvasztása által az igehajlítás történik; a személyes névmások az ige előtt elhagyhatók,

¹⁾ Ezekon kívül Mihu még *tu* végű dolognévi módot is hoz föl, mint *lantu* dolgozni, *neurtu* mérni; sőt *ki* végűt is, mint *euki* habere; de nyelvtanaimban ezt nem találom.

miután az alanyi viszonyokat az ige, mint a finn-ugor családban vagy a latin-görög nyelvekben, ragjai által önállóan fejezi ki:

ego habeo	id	<i>nik det</i>	(nyelvjárásilag <i>dut</i>)
tu habes	„	<i>zuk dezu</i>	(<i>dek, deu</i>)
ille habet	„	<i>ark du</i>	(nyelvjárásilag <i>deu</i>)
nos habemus	„	<i>guk degu</i>	
vos habetis	„	<i>zuek dezute</i>	
illi habent	„	<i>ajek dute.</i>	

A jelen időt szándékozván mind a 18, vagyis helyesebben 23 külön alakja szerint tárgyalni, a segédige jelenidejének jellemzésénél alapodunk meg. Itt az ige töje Mahn szerint, és saját magam nyomozása után is mondhatom, *e, o* vagy *u* hangzó, infinitívusa volna *eu-ki* = habere; a tárgyesetet az elül álló *d* betű fejezi ki; az igeszemélyragjai végül következnek, mi, közbevetőleg legyen mondva, minden cselekvő igénél így van; ellenben az át nem ható közép igénél megfordítva: az alanyi személyragok az igető elébe állnak, a személynévmasok tulajdonítói hátul olvadnak vele egybe.

A mi a felhozott segédige személyragjait illeti, az első személy *t*, mely hihetőleg *denik* vagy *dunik*-ből vonatott össze; a második személynél *dezu*-ban a személynévmas világosan kitűnik, *deu* hihetőleg *de+eu*, és *dek de+hik*-ből lett, mely ragok a 2-dik személyű hármas névmást jelölik; a harmadik személyrag nélkül van; a többes 1. sz. *degu*-nak végszótagja kétségbe nem vonhatólag az első személyű névmás többese; a több. 2-ik személyben *dezute* megkülönböztetjük az illető névmást és egy többest jelentő *te* ragot, mely *dute* 3-ik személyű alakban is előfordúl, a melynek egyese *du*.

Már most a cselekvő mintájának jelenidejét egyes 3-ik személyű tárgyesettel tulajdonító nélkül lehet összeállítani; megjegyzendő, hogy a baszk nyelvnek kettős-száma nem lévén, hajlítása hat személyre terjed; hozzá fogjuk egyszersmind csatolni az úgynevezett rendhagyó vagy egyszerű hajlítású ige mintáját is, melyen a gyök és ragok még jobban szembetűnnek, és egybe fogom vetni a magyar, mordvin, és vogul tárgyi igeragozással is.

I. Alak.

A jelenidő alakjait fogom először tárgyalni, és könnyebb áttekintés végett csak az úgynevezett udvarias szólásmóddal vagy

a *zu*, *zük* második személyű névmással; így lesz az alakok száma 18.

a) Összetett alak :

Egyes-szám :		Többes-szám :	
1. jaten det	eszem	1. jaten degu	eszszük
2. „ dezu (deu, dek)	eszed	2. „ dezute	eszitek
3. „ du	eszi	3. „ dute	eszik.

b) Egyszerű alak :

Az egyszerű alak mintájául vesszük az *ekarri* vagy *ekarten* = hozni igét, melynek gyöke *ekar*; ebben az első önhangzó euphonia miatt *a*-ra is változik; hozzá adom a magyar, (moksa) mordvin, vogul nyelvek hasonló idomait áttekintés végett.

	<i>baszk</i>	<i>magyar</i>	<i>mordvin</i>	<i>vogul</i>
Egy.-sz.	1. dakart	hozom	sodasa	kietilem
	2. dakarzu	hozod	sodasak	kietelen
	3. dakar	hozza	sodasasi	kietitá
Több.-sz.	1. dakargu	hozzuk	sodasaşk	kietilu
	2. dakarzute	hozzátok	sodasašt	keitilen
	3. dakarte	hozzák	sodasaz	kietianl

Ebből látható, hogy az egyszerű hajlítású cselekvő ige ép úgy használja, mind az elő- mind az utóragokat, mint a segédige; *d* a mutató névmás egyes tárgyesete, elveszett őskori névmás maradványa; a személyragok ugyanazok, mint a segédigénél, *akar* a gyök. Egy-egy személy tehát így volna elemzendő: *d-akar-gu* = azt-hoz-mi.

II. A l a k.

A mutató névmás többesi tárgyesetével, és itt az összetett és egyszerű hajlítási alak közt különbség mutatkozik, mert az

összetett alak („eszem azokat“ stb.):

Egyes-szám :	Többes-szám :
1. jaten ditut	1. jaten ditugu
2. „ dituzu	2. „ dituzute
3. „ ditu	3. „ dituzte

Itt kettőt veszünk észre, ha az előbbi alakkal összevetjük. A gyök hangzója mindig *i*; ehhez még állandóan *tu* szótag járúl, melyet, mint fentebb a *te* szótagot, annál inkább a többes kifejezésének kell vennünk, mert hasonló értelemben még gyakrabban fog előfordúlni; a személyragok ugyanazok. Ellenben más többest jelentő rag fordúl elé az egyszerű hajlításban, hol a gyök és személyragok között *zki* szótagot találunk, mint :

Egy.-sz.	1. dakarzkít	hozom (azokat)	sodasainä	kietianem
	2. dakarzkizu	hozod	sodasait	kietian
	3. dakarzkí	hozza	sodasinä	kietianä
Több.-sz.	1. dakarzkigu	hozzuk	sodasašk	kietianu
	2. dakarzkizute	hozzátok	sodasašt	kietian
	3. dakarzkite	hozzák	sodasaz	kietianl

III. A l a k.

Az első személyű névmás tárgyeseével *ni*, *nik*, melyből csak az *n* betű maradt fen.

a) Összetett alak („te eszel engem“ stb.):

Egyes-szám.	Többes-szám.
1. —	1. —
2. jaten nazu	2. jaten nazute
3. „ nau	3. „ naute

Ebben a gyök hangzója *a*-ra változott, és a szabálytól eltérőleg, talán az euphonia kedvéért, az egyes 3. személyben *u* ragot találunk : *nau*, mely a többesben is megmarad : *naute*.

b) Egyszerű alak :

	<i>baszk</i>	<i>magyar</i>	<i>mordvin</i>	<i>vogul</i>
Egy.-sz.	1. —	—	—	—
	2. nakarzu	—	sodasamak	—
	3. nakar	—	sodasamañ	—
Több.-sz.	1. —	—	—	—
	2. nakarzute	—	sodasamašt	—
	3. nakarte	—	sodasamaz	—

Itt az *n* betű az első személy tárgyese a gyök előtt, melyet a rendes ragok követnek; a magyarban és vogulban nincs hasonló alak.

IV. Alak.

A második személy három névmása közül, mint mondtam, a *zu*, *zük*-félét veszem föl, melynek *z*-je a hajlításban szembetűnő.

a) Összetett alak („én eszlek téged“ stb.):

Egyes szám :	Többes-szám :
1. jaten zaitut	1. jaten zaitugu
2. —	2. —
3. „ zaitu	3. „ zaituzte.

Itt *z* lévén a tárgyesei rag, a gyök *ai*-ra tágult; a *tu* szótag nem jelent többest, mint a következő két idomban; megfejtését nem bírom adni.

b) Egyszerű alak.

	<i>baszk</i>	<i>magyar</i>	<i>mordvin</i>	<i>vogul</i>
Egy.-sz.	1. zakart	hozlak	sodatä	kietilem
	2. —	—	—	—
	3. zakar	—	sodatanza	kietitä
Többs.-sz.	1. zakargu	—	sodatädäz	kietilu
	2. —	—	—	—
	3. zakarte	—	sodatädäz	kietianl

Hogy az egyszerű alak egészen szabályszerű első tekintetre meglátszik.

V. Alak.

Az első személy többes tárgyesete *gu*, *guk*, melyet a *g* betű képvisel; a gyök *ai*; az itt kétségkívül többest jelentő *tu* szótaghoz járulnak a személyragok.

a) Összetett alak :

Egyes-szám :	Többes-szám :
1. —	1. —
2. jaten gaituzu (te eszel minket)	2. jaten gaituzute
3. „ gaitu —	3. „ gaituzte.

b) Egyszerű alak :

	<i>baszk</i>	<i>magyar</i>	<i>mordvin</i>	<i>vogul</i>
Egy.-sz.	1. —	—	—	—
	2. gakarzu	—	sodatamašt	—
	3. gakar	—	sodasamaz	—

	<i>baszk</i>	<i>magyar</i>	<i>mordvin</i>	<i>vogul</i>
Több.-sz. 1.	—	—	—	—
2.	gakarzute	—	sodasamašt	—
3.	gakarte	—	sodasamaz	—

VI. Alak.

A második személy-névmás többesi tárgyestével *zuek*, tulajdonító nélkül, melyet ha az egyesszámú tárgyeseti ragú hajlítással egybehasonlítunk, melynek 1-ső személye *zakart*, 3-ik személye *zakar*, ezé pedig *zakartet*, *zakarte*: látszik, hogy *te* szótag a növekedés, melyet már fentebb is, mint a többes-szám jelelőjét láttunk, mind az egyszerű alakra nézve, mind az összetettben, hol *zaitut*-ból lesz *zaituzte*, csak az egy *z* különbségével.

a) Összetett alak („én eszlek titeket“ stb.):

1. jaten zaituztet	1. jaten zaituztegu
2. —	2. —
3. „ zaituzte	3. „ zaituztee.

b) Egyszerű alak:

	<i>baszk</i>	<i>magyar</i>	<i>mordvin</i>	<i>vogul</i>
Egy.-sz. 1.	zakartet	hozlak titeket	sodatädäz	kietänem
2.	—	—	—	—
3.	zakarte	—	sodatädäz	kietjänä
Több.-sz. 1.	zakartegu	—	sodatädäz	kietjänu
2.	—	—	—	—
3.	zakartee	—	sodatädäz	kietjänl

Ezen hat alakban párhuzamosan követték a baszk nyelv sajátosságait a magyar, mordvin és vogul nyelvekkel, melyek szinte tárgyi ragozással bírnak, mint a baszk, mely e részben aránytalanul gazdagabb, mint társai; utána jön a mordvin, mely bár ki tudja a baszk alakjait fejezni, de szegényebb, mert csak 15 alakja van 28 kifejezésre; nyomában jön a vogul, mely a második és harmadik személy tárgyi esetét, bár ismétlésekkel, még kifejezi, de nem az elsőét, bár azáltal, hogy kettős száma van, bizonyos látszólagos előnyt látszik bírni társai felett (ezen alakokat nem láttam itt szükségesnek kiírni, mint a melyeknek megfelelők a baszk nyelvben nincsenek); legszegényebb a magyar nyelv, mely hét alakkal tizen-

három viszonyt fejez ki, t. i. egy s ugyanazon alak mind egyes- mind többes-számú 3. személyi tárgyra vonatkozik, így p. o. *látom* anynyi mint: *látom őt*, és: *látom őket* stb.

Ha eddig a baszk nyelv igéjének ismertetésében ¹⁾ a magyar ággal lépést haladhattunk, most oly térre lépünk, melyen a baszk nyelv, legalább az európai nyelvek közt, egyedül áll; értem azon alakokat, melyekben ez a mutató névmás tárgyesetével még a személyes névmások tulajdonítóit is fölveszi igéjébe. Ilyen alak van 12. Ezek közül a

VII. Alak.

A mutató névmás egyes tárgyesete mellett az 1. szem. névmás *niri* (nekem) egyes tulajdonítóját foglalja magában. Ha az egyszerű egyestárgyi hajlítás 2-ik személyét *dezu* vesszük alapúl, összehasonlítva ezen alak ugyanazon személyével *didazu*, az amott levő *e* helyett *da* szótagot találunk, melyben a növekedésnek kell befoglaltatni; azt mondanám, hogy *da* a növekedés, de a 3-ik személy hoz zavarba, melyben *du*-ból *dit* származott, és azért kénytelen volnék azt megfejtés nélkül hagyni; mert

a) összetett alak:

Egyes-szám :	Többes-szám :
1. —	1. —
2. jaten didazu (te eszed azt nekem)	2. jaten didazute
3. „ dit —	3. „ didate

Azonban tekintve a többesi harmadik személyt *didate*, és tudva, hogy a *te* szótag a többség kifejezése, gyanítom, hogy az egyes 3-ik személy *dida*-ból vnatott össze, és így csakugyan *da* volna a dativus, melyet azonban a *niri*-vel megegyeztetni mégis bajos.

b) Egyszerű alak („te hozod nekem azt“ stb.):

Egyes-szám :	Többes-szám :
1. —	1. —
2. jaten dakardazu	2. jaten dakardazute
3. „ dakardat	3. „ dakardate.

¹⁾ Az idézett hat alak képezi a tisztán esolekvő vagy „pura“ igehajlítást, a mint a nyelvtanok nevezik; a következők a „transitív“ vagy átható alakok.

Ha a 2-ik személyt egybehasonlítjuk az egyszerű csak tárgyiragos *dakarzu*-val, itt is a tulajdonítót a *da* növekedés jelölné; ezt tehát egy elavúlt első személyű névmás tulajdonítójának kell tartanunk.

VIII. Alak.

Az első személy egyes-i tulajdonítója a mutató névmás többesi tárgyesetével, mely, mint már fentebb láttuk, *zki* szótag közbeszúrával képeztetik.

a) Összetett alak („te eszed azokat nekem“ stb.):

Egyes-szám :	Többes-szám :
1. —	1. —
2. jaten dizkidazu	2. jaten dizkidazute
3. „ dizkit	3. „ dizkdate

b) Egyszerű alak :

1. —	1. —
2. dakarzkidazu	2. dakarzkidazute
3. dakarzki	3. dakarzkidate.

A szabályszerűség itt is szembe ötlő: *zki* a mutató névmás többesi tárgyesetét jelenti, *da* az első személy dativusa.

IX. Alak.

Egyes-számú tárgyeset, a második személy egyes-i tulajdonítójával *zu*, mely világosan ki is tűnik.

a) Összetett alak („én eszem azt neked“ stb.):

Egy.-sz.	Több.-sz.
1. jaten dizut	1. jaten dizugu
2. —	2. —
3. „ dizu	3. „ dizute

b) Egyszerű alak :

(én hozom azt neked stb.)

Egy.-sz.	Több.-sz.
1. dakarzut	1. dakarzugu
2. —	2. —
3. dakarzu	3. dakarzute

X. Alak.

A második személy egyes-i tulajdonítója mellett a mutató névmás többesi tárgyesete *zki* gyarapodással. Egészen megfelel a IX.

idomnak, mint „eszem azokat neked“ stb. = *jaten dizkizut*, 3. sz. *dizkizu*, több. 1. *dizkizugu*, 3. *dizkizute*. Az egyszerű alakban („hozom azokat neked“ stb.):

Egy.-sz.	1. dakarzkizut	Több.-sz.	1. dakarzkizugu
	2. —		2. —
	3. dakarzkizu		3. dakarzkizute.

XI. Alak.

a) Összetett alak („eszem neki azt“ stb.):

Egy.-sz.	1. jaten diot	Több.-sz.	1. jaten diogu
	2. „ diozu		2. „ diozute
	3. „ dio		3. „ diote.

b) Egyszerű alak („hozom neki azt“ stb.):

Egy.-sz.	1. dakarkiot	Több.-sz.	1. dakarkioгу
	2. dakarkiozu		2. dakarkiozute
	3. dakarkio		3. dakarkioて.

Ezen idomban az első *d*, mint egyebütt, a mutató névmás tárgyese (azt); *i* a gyök; *t*, *zu*, *gu*, *zute*, *te* a ragok; tehát a harmadik személyű névmás tulajdonítóját az *o* betű képviseli, mely hihetőleg az *au*, *onek* dativusából *oni* ból maradt fen az igében; a *ki* szótag azonban nem fejthető meg.

XII. Alak.

Ennek többese ismét *zki* szótag beszúrása által jelöltetik egészen szabályszerűleg, tehát „én eszem azokat neki“ = *jaten di-zki-ot*, *dizkiozu*, *dizkio*, *dizkioгу*, *dizkiozute*, *dizkiote* az összetett alakban. Az egyszerű alakban hasonlóan „én hozom azokat neki“ *dakar-zki-ot*, *dakar-zki-ozu*, hol azoban csak *z* járul hozzá, mert a *ki* szótag már az előbbi idomban is foglaltatik.

XIII. Alak.

Most következnek a dativusok többesei „nekünk, nektek, nekik“, *guri*, *zuei* és *ajei*, a mutató névmás egyesí és többesi tárgyese-tével. Ezen idomban először tehát az első személy többesi tulajdoní-tója és a mutató névmás egyesí tárgyese van, és pedig a *gu* szótag jelöli mindenütt ezen dativust, például ebben: *dakarguzu*, *d* a tárgy,

akar a tö, *gu* a tulajdonító, *zu* a személyrag, tehát = „te hozod nekünk azt.“

a) Összetett alak („te eszed nekünk azt“ stb.):

Egy.-sz. 1.	—	Több.-sz. 1.	—
2.	jaten diguzu	2.	jaten diguzute
3.	„ digu	3.	„ digute

hol a *d* = azt, *i* a gyök, *gu* a dativus „nekünk“, *zu*, *zute*, *te* a személyragok.

b) Egyszerű alak („te hozod nekünk azt“ stb.):

Egy.-sz. 1.	—	Több.-sz. 1.	—
2.	dakarguzu	2.	dakarguzute
3.	dakargu	3.	dakargute

XIV. Alak.

Az első személy többesi tulajdonítója *guri*, a mutató névmás többesi tárgyesetével. Az idom képzése ismét szabályszerűleg a gyök és a tulajdonító *gu* közé ékelt *zki* szótag által történik, mint például „te eszed azokat nekünk“ *jaten di-zki-guzu*, *di-zki-gu*, *di-zki-guzute*, *di-zki-gute*. Az egyszerű hajlításban „te hozod azokat nekünk“ = *dakar-zki-guzu*, többesben *dakar-zki-guzute*; hol *d* a tárgyeset, *zki* ennek többese, *akar* a gyök, *gu* tulajdonító, *zu* és *zute* alanyi személyragok.

XV. Alak.

A második személy többesi tulajdonítója a mutató névmás egyes tárgyesetével.

a) Összetett alak („én eszem nektek azt“ stb.):

Egy.-sz. 1.	jaten dizutet	Több.-sz. 1.	jaten dizutegu
2.	—	2.	—
3.	„ dizute	3.	„ dizutee

b) Egyszerű alak („én hozom nektek azt“ stb.):

Egy.-sz. 1.	dakarzutet	Több.-sz. 1.	dakarzutegu
2.	—	2.	—
3.	dakarzute	3.	dakarzutee

Itt mint mindenütt a *d* a tárgyeset, *i* és *akar* a két gyök, *zu* a második személy tulajdonítója, melynek többesét „nektek“ a *te* szó-

tag képezi, mint a hatodik idomban, vagy általában a többes-szám 2. és 3. személyragjaiban; a *t*, *gu* és *e* az alanyi személyragok.

XVI. Alak.

Az előbbi alak többese *zki* szótag által képeztetik, mint „én eszem nektek azokat“ = *jaten di-zki-zutet* stb.; „én hozom nektek azokat“ az egyszerű hajlításban: *dakar-zki-zutet*, „mi hozzuk nektek azokat“: *dakar-zki-zutegu* stb.

XVII. Alak.

A harmadik személynévmás többesi tulajdonítójával a mutató névmás egyesi tárgyescete.

a) Összetett („én eszem nekik azt“ stb.):

Egy.-sz. 1. <i>jaten diotet</i>	Több.-sz. 1. <i>jaten diotegu</i>
2. „ <i>diotezu</i>	2. „ <i>diotezute</i>
3. „ <i>diote</i>	3. „ <i>diotee</i>

b) Egyszerű alak („én hozom nekik azt“ stb.):

Egy.-sz. 1. <i>dakarkiotet</i>	Több.-sz. 1. <i>dakarkiotegu</i>
2. <i>dakarkiozezu</i>	2. <i>dakarkiozeute</i>
3. <i>dakarkioze</i>	3. <i>dakarkiozee</i> .

Ezen idom hasonlít a XI. számbelihez, melyben a *diot* alakban egyes 3. szem. tulajdonító és egyes-számú tárgy van kifejezve; az ott magyarázott *o*-hoz járul a *te* szótag, mely többest jelent és így lesz „neki“-ből „nekik“, és ez az egész hajlítás változatlanul keresztül vonúl; még megjegyzendő, hogy a hol *te* a végtagja a többesi 3. személynek, ahhoz még állandóan mindenütt egy *e* betű jön, mely hihetőleg személyrag, de származására rá nem jöhettem.

XVIII. Alak.

Az előbbi alak többese, a szokott *zki* szótag hozzájárulásával, úgy hogy *jaten diotet*-ből („én eszem nekik azt“) lesz *di-zki-otet* („én eszem nekik azokat“).

a) Összetett alak.

Egy.-sz. 1. <i>jaten dizkiotet</i>	Több.-sz. 1. <i>jaten dizkiotegu</i>
2. „ <i>dizkiotezu</i>	2. „ <i>dizkiotezute</i>
3. „ <i>dizkiote</i>	3. „ <i>dizkiotee</i> .

Mely alaknak például 2. személyét elemezvén, találjuk, hogy *d* és *zki* betűk a tárgyeset és többese, *o* és *te* a 3. személy tulajdonítója és ennek többese, mely után a személyragok következnek.

b) Egyszerű alak.

A XVII. alak első személye *dakar ki-otet* lévén, ennek többese már csak *z* által képeztetik, s lesz:

Egy.-sz. 1. dakar-zki-otet	Több.-sz. 1. dakarzkio-tegu
2. dakar-zki-otezu	2. dakarzkio-tezute
3. dakar-zki-ote	3. dakarzkio-tee.

§. 9.

A baszk ige cselekvő hajlítása jelen idejének ezen átnézetéből, úgy hisszük, az olvasónak alkalma volt meggyőződést szerezni azon szabályszerűségről, melyet ezen őskori nyelv követ. Most még kapcsolatban a felhozottakkal tárgyalni fogom először a közép és szenvedő igék hajlítását, mely szintoly következetes, csak hogy ragjai már jobban elmosódtak, és e részben jobban hasonlít ahhoz, a mit a nyelvészek az árja nyelvekben tökélynek szoktak mondani, t. i. a gyök és rag egybeolvadásához. Ezen nemű igéknek szinte kétféle hajlítása van, az egyszerű, melyet itt is Mahn-nal az ősinck, eredetinek mondunk, és az összetett, mely a „vagyok“ segédigével történik. Legelőbb tehát ezen igének jelenét akarom ismertetni, mely ezen hajlításban szerepel, és ez a következő:

Egy.-sz. 1. <i>naiz</i>	vagyok	Több.-sz. 1. <i>guera</i>
2. <i>aiz, sera</i>	vagy	2. <i>serate</i>
3. <i>da</i>	van	3. <i>dira.</i>

Ezen nemű igék tehát, miután tárgyesetet nem vonzanak, csak a személyes névmások tulajdonítóit fogadják be, és azért mindössze csak hét alak fordul elé bennök a jelen időre nézve, tulajdonító nélkül, és hat alak tulajdonítóval. Itt is mindjárt a megfelelő egyszerű alakot fogjuk utána tenni.

I. Alak.

Tulajdonító nélkül; az igenévhez az egyszerű „vagyok“ ige járul; a cselekvő ige jelentése; p. o. *jaten det* németül = *ich habe*

ihn essend (magyarúl ki nem fejezhető); *etorri* jönni: *etorcen naiz, sera* ¹⁾, *da, guera, serate, dira* magyarúl = jövö vagyok, vagy stb. = jövök, jösz stb.

Egyszerü alak (*ibilli* = menni igétöl):

Egy.-sz. 1. nabil	Több.-sz. 1. gabilza
2. zabilza	2. zabilzate
3. dabil	3. dabilz.

Ebben a tö *i*-je *a*-ra változot; a személyragok a középigék-nél elül lévén, az *n, z, g, d* betük jelölik azokat; de az igeszemélyek végén levö *z* és *za* rag, mely más igénél *c* és *ca* ragban mutatkozik, meg nem fejthető, ha csak nem a személyrag erősítőjének vesszük.

II. A l a k.

Az első személy egyesij tulajdonítójával, mint *etorcen natsat* ²⁾, *zat, zatsazkit, zazkit*, hol a végsö *t* az első személy tulajdonítója; többesben *zkit*, mint a cselekvö igéknél; az egyszerü alakban („nekem mégy“ stb.):

Egy.-sz. 1. —	Több.-sz. 1. —
2. zabilkit	2. zabilzkit
3. dabilkit	3. dabilzkit.

Már szembetünöbbs a szabályosság; a személyragok elül, az első személy dativusai hátul állanak; a többes *zki* szótaggal van jelölve.

III. A l a k.

A második személy egyesij tulajdonítójával, melyből a *zu* rag világos.

a) Összetett alak („neked jövök“ stb.):

Egy.-sz. 1. etorcen natsazu	Több.-sz. 1. etorcen gatsazkizu
2. —	2. —
3. „ zatsu	3. „ zazkizu.

¹⁾ Ezen hajlításnál is csak a *zu* 2-ik személyfü névmás alkalmazását veszem tekintetbe.

²⁾ Itt a *tz* hangot, mely a gyök és rag összetételéből támadt leghelyesben gondoltam *ts*-el visszaadhatónak.

b) Egyszerű alak („neked megyek“ stb.):

Egy.-sz. 1. nabilkizu	Több.-sz. 1. gabilzkizu
2. —	2. —
3. dabilkizu	3. dabilzkizu

egészen rendszeres képzéssel.

IV. Alak.

A harmadik személy egyesí tulajdonítójával, melyet egyesben *jo*, többesben *o* rag jelöl: *etorcen natsajo* én jövök (neki), *zatsajo*, *zajo*, *gatsazkio*, *zatsazkio*, *zazkio*.

Egyszerű alakban („megyek neki“ stb.):

Egy.-sz. 1. nabilkio	Több.-sz. 1. gabilzkio
2. zabilkio	2. zabilzkio
3. dabilkio	3. dabilzkio

V. Alak.

Az első személy többesi tulajdonítójával, egészen szabályos *gu* raggal, mint: *etorcen zatsagu* te jösz (nekünk), *zagu*, *zatsazkigu*, *zazkigu*. Az egyszerű alakban még szabályosabb, mint: *zabilkigu* te mégy nekünk, *dabilkigu* ő megy nekünk, *zabilzkigu* ti mentek nekünk, *dabilzkigu*, hol a személy többeseit a *ki* szótag előtt beszuratott *z* betű mutatja.

VI. Alak.

A második személy többesi tulajdonítójával, mely *zute* alakban mutatkozik szabályszerűleg: *etorcen natsazute*, *zazute*, *gatsazkizute*, *zazkizute* = nektek jövök, jön, jövünk, jönnek. Az egyszerű alakban ép oly szabályszerű („nektek megyek“ stb.):

Egy.-sz. nabilkizute	Több.-sz. 1. gabilzkizute
—	—
dabilkizute	dabilzkizute.

Mint látjuk, a személyragok mindkét alakban ugyanazok mint az előbbi V. számban; a különbség a tulajdonító ragban van, mely az V. számuban *gu*, itt pedig *zute*, azaz a 2-ik személy többesi *dativusa*.

VII. Alak.

Egészen a IV. számú alakra emlékeztet; ott egyes számú tulajdonító, itt a többesi tulajdonítója a harmadik személyű névmásnak, mely csak *te* többest jelentő rag által jelöltetik minden személyben, mint: *gabilzkio* mi megyünk neki, *gabilzkiote* mi megyünk nekik, *etorcen zatsazkio* ti jöttök neki, *etorcen zatsazkiote* ti jöttök nekik stb.

Evvel a fentebb eléadottakban, azt hiszem, oly vázát nyújtottam a baszk ige jelen idejű alakjainak, hogy az olvasó általuk teljesen tájékozhatja magát a rendszerben. Nem adtam ugyan még a szenvedő ige alakjait, de ez mindenben megegyez a közép ige hét alakú képzésével, és nem adtam, nehogy az átnézetet nehezítsem, még öt alakot, melyek az *eu*, *euk* és *hi*, *hik* másodszemélyű névmás szerint képeztetnek; de mint mondám az olvasót annyi alakkal túlterhelni nem akartam, és azután a *zu*, *zuk* névmás használata sokkal általánosabb, és világosabb képét is adja az igehajlításnak a jelen időre nézve, melyről azonban úgy sem mondhatnék el mindent; mert a számtalan nyelvjárás, és azokban levő változatosság miatt azt lehet mondani, ezen alakok kimeríthetlenség. A guipuzcoai nyelvjárás, melyet tárgyaltam, legelterjedtebb és leginkább használtatik az irodalomban, bár ez nagyon csekély is.

A második közleményben szándékom az aligmúlt és a többi idők képzési módját felmutatni, mely, minthogy szintén szabályszerűleg történik, sokkal kevesebb helyet igényel, és legtöbb esetben elegendő csak képzési módjára rá mutatni. Azután a többi beszédrészeket is elemzés alá vevén, végre még mutatványul egy nyelvszöveget fogok hozzácsatolni, azt a türelmes olvasó tájékozására magyarázattal kísérvén.

RIBÁRY FERENCZ.

Hibaigazítás: A 46. lapon, 12. sor felülről,
e helyett: gizpokai vagy guizpocai
olvasd: guipuzcoai. — R. F.